ԷԿՈՑԻԴԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ, ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ ԿԱՐԵՆ
Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամ
DOI: 10.63925/18294847-2026.bl21-22

Համառոտագիր: Սույն հատվածը նվիրված է էկոցիդի հայեցակարգի ձևավորմանը, դրա միջազգային իրավական զարգացման հիմնական միտումներին և Հայաստանի Հանրապետության քրեաիրավական կարգավորման առանձնահատկությունների վերլուծությանը: Էկոցիդ է դիտարկվում շրջակա միջավայրին հասցվող ծանր, լայն տարածում ունեցող և երկարատև վնաս, որի առանձնահատկությունն այն է, որ իրավական գնահատման առարկա կարող են դառնալ ոչ միայն արդեն իսկ առաջացած հետևանքները, այլ նաև նման վնասի առաջացման իրական ռիսկ ստեղծող գործողությունները:

Միջազգային իրավական դոկտրինում ձևավորվող մոտեցումները հիմնված են երեք հիմնական չափորոշիչների՝ «ծանր», «լայն տարածում ունեցող» և «երկարատև» վնասի վրա, որոնք հնարավորություն են տալիս տարբերակել էկոցիդը այլ բնապահպանական իրավախախտումներից: Այս համատեքստում կարևորվում է կանխարգելման սկզբունքի կիրառումը, որի համաձայն պատասխանատվությունը կարող է առաջանալ նաև այն դեպքերում, երբ առկա է շրջակա միջավայրին էական վնաս պատճառելու բարձր հավանականություն:

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում ամրագրված էկոցիդի հանցակազմը կրում է առավելապես հետադարձ բնույթ՝ պայմանավորելով քրեական պատասխանատվությունն արդեն իսկ դրսևորված «էկոլոգիական աղետի» առկայությամբ: Սա էապես տարբերվում է միջազգային մոտեցումներից, որտեղ աստիճանաբար գերակայում է կանխարգելիչ իրավական միջամտության տրամաբանությունը:

Աշխատությունում անդրադարձ է կատարվում նաև էկոցիդի միջազգային քրեականացման միտումներին, մասնավորապես՝ այն Միջազգային քրեական

դատարանի իրավազորության ներքո որպես առանձին հանցագործություն ներառելու նախաձեռնություններին: Միաժամանակ արձանագրվում է, որ այդ հայեցակարգը դեռևս գտնվում է ձևավորման փուլում, և չի ստացել լիարժեք նորմատիվ ամրագրում:

Հայաստանի Հանրապետությունում շրջակա միջավայրի դեմ ուղղված հանցագործությունների բացահայտման և հետապնդման արդյունավետությունը գնահատվում է որպես սահմանափակ՝ պայմանավորված ինչպես օրենսդրական, այնպես էլ ինստիտուցիոնալ խնդիրներով: Այդ կապակցությամբ առաջարկվում են քրեաիրավական քաղաքականության կատարելագործման ուղղություններ, ներառյալ՝ հանցակազմերի գիտականորեն հիմնավորված սահմանման, կանխարգելիչ սկզբունքի ամրապնդման, իրավաբանական անձանց պատասխանատվության զարգացման և շրջակա միջավայրային վնասի գնահատման միասնական չափորոշիչների ներդրման անհրաժեշտությունը:

Բանալի բառեր՝ էկոցիդ, շրջակա միջավայրի պաշտպանություն, քրեական պատասխանատվություն, միջազգային քրեական իրավունք, էկոլոգիական վնաս, էկոհամակարգ, լայն տարածում ունեցող վնաս, երկարատև վնաս, բնապահպանական հանցագործություններ, Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգիրք, իրավական կարգավորում, քրեաիրավական քաղաքականություն, միջազգային իրավական զարգացումներ:

Մեթոդներ. Հետազոտությունը ներառել է սահմանադրական և ներպետական իրավական նորմերի, Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի և շրջակա միջավայրի քաղաքականությունն ու մարդու իրավունքների պաշտպանությունը կարգավորող փաստաթղթերի վերլուծություն: Օգտագործվել են համեմատական իրավական մեթոդ, համակարգային մոտեցում և նկարագրության ու մեկնաբանության վերլուծական մեթոդներ:

Ներածություն

Ժամանակակից աշխարհում շրջակա միջավայրի պահպանության հիմնախնդիրները ձեռք են բերել գլոբալ բնույթ՝ պայմանավորված ինչպես տնտեսական

գործունեության ինտենսիվացմամբ, այնպես էլ տեխնածին և կլիմայական ռիսկերի աճով: Շրջակա միջավայրին հասցվող վնասները հաճախ ունենում են ոչ միայն տեղային, այլև լայն տարածում ունեցող և երկարատև հետևանքներ, որոնք ազդում են էկոհամակարգերի կայունության, կենսաբազմազանության և մարդու հիմնարար իրավունքների վրա: Այս պայմաններում առավել արդիական է դառնում շրջակա միջավայրի պաշտպանության արդյունավետ իրավական մեխանիզմների ձևավորումը, այդ թվում՝ քրեաիրավական միջոցների կիրառումը:

Վերջին տարիներին միջազգային իրավական և գիտական դիսկուրսում ձևավորվում և ակտիվորեն զարգանում է «էկոցիդ» հայեցակարգը, որը նպատակ ունի բնութագրելու շրջակա միջավայրին հասցվող առավել ծանր, լայնածավալ և երկարատև վնասները: Էկոցիդի գաղափարական առանձնահատկությունն այն է, որ այն շեշտադրում է ոչ միայն արդեն իսկ առաջացած վնասի իրավական գնահատումը, այլ նաև այնպիսի գործողությունների պատասխանատվությունը, որոնք ստեղծում են նման վնասի առաջացման իրական և բարձր հավանականություն: Այսպիսով, էկոցիդի հայեցակարգն արտահայտում է կանխարգելման սկզբունքի զարգացման ժամանակակից միտումները:

Միաժամանակ, **միջազգային քրեական իրավունքի զարգացման շրջանակներում** ընթանում են էկոցիդը որպես ինքնուրույն միջազգային հանցագործություն ճանաչելու ուղղությամբ քննարկումներ, մասնավորապես՝ այն Միջազգային քրեական դատարանի իրավազորության ներքո ներառելու՝ Հռոմի կանոնադրության հնարավոր փոփոխությունների միջոցով: Թեև այդ գործընթացը դեռևս ավարտված չէ, այն վկայում է շրջակա միջավայրի պաշտպանության ոլորտում քրեաիրավական մոտեցումների աստիճանական վերաիմաստավորման մասին:

Հայաստանի Հանրապետությունում էկոցիդի հանցակազմն ամրագրված է քրեական օրենսդրությամբ, սակայն դրա բովանդակությունը և կիրառման մեխանիզմներն էապես տարբերվում են միջազգային դոկտրինում ձևավորվող մոտեցումներից: Մասնավորապես, գործող կարգավորումը կրում է առավելապես հետևանքային բնույթ՝ պայմանավորելով պատասխանատվությունն արդեն իսկ առաջացած էկոլոգիական աղետի առկայությամբ, ինչը կարող է սահմանափակել նորմի գործնական արդյունավետությունը:

Սույն աշխատանքի նպատակն էկոցիդի հայեցակարգի տեսական և իրավական վերլուծությունն է, միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը և Հայաստանի Հանրապետության քրեաիրավական կարգավորման գնահատումը՝ դրանց համապատասխանությունը ժամանակակից մարտահրավերներին պարզելու տեսանկյունից: Աշխատությունում առաջադրվում է այն հիմնական թեզը, որ շրջակա միջավայրի քրեաիրավական պաշտպանության արդյունավետությունը պահանջում է անցում կանխարգելիչ և համակարգային մոտեցման՝ հիմնված գիտական չափորոշիչների և միջազգային առաջավոր փորձի վրա:

Աշխատության խնդիրներն են բացահայտել էկոցիդի հայեցակարգի բովանդակությունը և դրա հիմնական չափորոշիչները, վերլուծել միջազգային իրավական զարգացումները և քրեականացման միտումները, գնահատել Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսդրության համապատասխան կարգավորումները և դրանց սահմանափակումները, ինչպես նաև առաջարկել շրջակա միջավայրի պաշտպանության ոլորտում քրեաիրավական քաղաքականության կատարելագործման ուղղություններ:

Հետազոտության արդիականությունը պայմանավորված է շրջակա միջավայրի նկատմամբ աճող գլոբալ սպառնալիքներով և դրանց դեմ արդյունավետ իրավական արձագանքի անհրաժեշտությամբ, մինչդեռ դրա գործնական նշանակությունն այն է, որ ստացված եզրահանգումներն ու առաջարկությունները կարող են օգտագործվել ինչպես օրենսդրական բարեփոխումների, այնպես էլ իրավակիրառ պրակտիկայի կատարելագործման գործընթացում՝ նպաստելով շրջակա միջավայրի առավել արդյունավետ քրեաիրավական պաշտպանությանը:

Էկոցիդի հայեցակարգը և միջազգային իրավական զարգացումները, Էկոցիդ հասկացության ձևավորումը

Էկոցիդի հայեցակարգը ժամանակակից միջազգային իրավական դոկտրինում ձևավորվում է որպես շրջակա միջավայրի պաշտպանության նորարարական մոտեցում, որը գտնվում է մարդակենտրոն և բնությունակենտրոն իրավական մտածողությունների միջև:

Մարդակենտրոն մոտեցման շրջանակում շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը հիմնավորվում է մարդու իրավունքների ապահովման անհրաժեշտությամբ, մինչդեռ բնությունակենտրոն մոտեցումը շրջակա միջավայրը դիտարկում է որպես ինքնուրույն արժեք և իրավական պաշտպանության առանձին օբյեկտ: [1],[2],[3],[4]

Այս համատեքստում էկոցիդի հայեցակարգը հաճախ դիտարկվում է որպես միջազգային հանցագործությունների համակարգի հնարավոր «հինգերորդ հանցագործություն»՝ լրացնելով ցեղասպանության, մարդկության դեմ հանցագործությունների, պատերազմական հանցագործությունների և ագրեսիայի հանցագործության շարքը: [5],[6] Այս մոտեցումը հիմնված է այն գաղափարի վրա, որ շրջակա միջավայրին հասցվող լայնածավալ վնասները կարող են ունենալ համարժեք հետևանքներ մարդկության համար և պահանջում են համադրելի իրավական արձագանք:

Միաժամանակ, իրավական դոկտրինում զարգանում է նաև «բնության իրավունքների» (rights of nature) հայեցակարգը, որը ամրագրված է որոշ պետությունների սահմանադրություններում (օրինակ՝ Էկվադոր) և դատական պրակտիկայում (օրինակ՝ Նոր Զելանդիա), որտեղ բնական օբյեկտներին վերագրվում է իրավասուբյեկտություն: Այս զարգացումները կարևոր տեսական հիմք են ստեղծում էկոցիդի քրեականացման համար: [7], [8], [9], [10], [11]

«Էկոցիդ» տերմինը կիրառվում է շրջակա միջավայրին հասցված ծանր և լայնածավալ վնասը բնութագրելու համար: Ընդհանուր առմամբ, էկոցիդը սահմանվում է որպես անօրինական կամ ծանր անփութությամբ կատարված գործողություն, որը, գիտականորեն հիմնավորված տվյալների համաձայն, ունի շրջակա միջավայրին էական, տարածականորեն լայն կամ երկարատև վնաս պատճառելու մեծ հավանականություն: [12], [13]

Էկոցիդի հայեցակարգի առանձնահատկությունն այն է, որ պատասխանատվությունը կարող է առաջանալ ոչ միայն արդեն իսկ պատճառված վնասի, այլ նաև այնպիսի գործողությունների դեպքում, որոնք ստեղծում են նման վնասի առաջացման իրական վտանգ: Այսինքն՝ գնահատվում է ոչ միայն փաստացի հետևանքը, այլ նաև գործողության հնարավոր ազդեցությունը շրջակա միջավայրի վրա: [14]

Միջազգային մոտեցումների համաձայն՝ էկոցիդը բնութագրվում է երեք հիմնական չափորոշիչներով՝ ծանր, լայն տարածում ունեցող և երկարատև վնաս: Այս չափորոշիչների կիրառումը պայմանավորված է շրջակա միջավայրային վնասի առանձնահատկությամբ, որը հաճախ չի սահմանափակվում մեկ կոնկրետ տարածքով կամ ժամանակահատվածով: [15], [16]

«Ծանր» վնասը վերաբերում է էկոհամակարգերի կառուցվածքի կամ գործառույթների էական խաթարմանը: Օրինակ՝ Չեռնոբիլի ատոմակայանի վթարի հետևանքով առաջացած ռադիոակտիվ աղտոտումը հանգեցրել է հողի, ջրային ռեսուրսների և կենսաբազմազանության լուրջ վնասման՝ էականորեն խաթարելով էկոհամակարգերի բնական վերականգնման հնարավորությունները: [17]

«Լայն տարածում ունեցող» վնասը բնորոշ է այն դեպքերին, երբ աղտոտումը տարածվում է մեծ աշխարհագրական տարածքներում: Օրինակ՝ 2010 թվականի նավթային արտահոսքի հետևանքով նավթը տարածվել է Մեքսիկական ծոցի մեծ հատվածում՝ ազդելով ծովային էկոհամակարգերի, ձկնային պաշարների և ափամերձ տարածքների վրա միաժամանակ մի քանի նահանգներում: [18]

«Երկարատև» վնասը դրսևորվում է այնպիսի ազդեցություններով, որոնք պահպանվում են տարիներ կամ տասնամյակներ: Օրինակ՝ Մինամատայի ծոցում (Ճապոնիա) սնդիկով աղտոտումը տասնամյակներ շարունակ ազդեցություն է ունեցել ջրային միջավայրի և մարդու առողջության վրա՝ հանգեցնելով կենսաբազմազանության կորստի և երկարատև էկոլոգիական հետևանքների: [19]

Թեև **էկոցիդը** քրեականացված է Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքով որպես առանձին հանցակազմ, դրա օրենսդրական ձևակերպումը էապես տարբերվում է միջազգային իրավական դոկտրինում ձևավորվող մոտեցումներից: Մասնավորապես, Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքի 154-րդ հոդվածը էկոցիդը կապում է **«էկոլոգիական աղետի»** առաջացման հետ, որը խիստ սահմանափակում կամ անհնարին է դարձնում տվյալ տարածքում մարդու բնակությունը: [20] Այսպիսով՝ քրեական պատասխանատվության առաջացման համար պահանջվում է արդեն իսկ դրսևորված ծանր հետևանքների առկայություն: Սակայն այս չափորոշիչների հստակ քանակական սահմանների բացակայությունը կարող է բարդացնել դրանց կիրառումն իրավակիրառ պրակտիկայում: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է մշակել

գիտականորեն հիմնավորված մեթոդաբանություն, որը կսահմանի շրջակա միջավայրային վնասի գնահատման չափելի ցուցանիշներ և կնպաստի ապացուցողական բազայի ամրապնդմանը:

Չնայած էկոցիդի քրեականացման գաղափարը լայն աջակցություն է ստանում միջազգային դոկտրինում, այն զերծ չի քննադատությունից: Մասնավորապես, նշվում է, որ էկոցիդի չափազանց լայն կամ անորոշ ձևակերպումը կարող է հանգեցնել իրավական անորոշության և դժվարացնել դրա կիրառումը:

Բացի այդ, առկա են մտահոգություններ, որ էկոցիդի քրեականացումը կարող է ունենալ տնտեսական գործունեության սահմանափակման հետևանքներ հատկապես զարգացող երկրներում, որտեղ բնական ռեսուրսների օգտագործումը տնտեսական զարգացման կարևոր գործոն է:

Նշվում է նաև, որ պատճառահետևանքային կապի ապացուցումը շրջակա միջավայրային վնասի դեպքում հաճախ բարդ է, ինչը կարող է սահմանափակել քրեական պատասխանատվության արդյունավետ կիրառումը: Այս հանգամանքները վկայում են, որ էկոցիդի քրեականացման գործընթացը պահանջում է հավասարակշռված և գիտականորեն հիմնավորված մոտեցում:

Միջազգային մակարդակում ձևավորվող էկոցիդի հայեցակարգը հիմնված է ոչ միայն փաստացի առաջացած վնասի, այլ նաև շրջակա միջավայրին ծանր, լայն տարածում ունեցող կամ երկարատև վնաս պատճառելու բարձր հավանականության վրա: Այս մոտեցումը թույլ է տալիս պատասխանատվություն կիրառել նաև այնպիսի գործողությունների դեպքում, որոնք դեռևս չեն հանգեցրել էկոլոգիական աղետի, սակայն ստեղծում են դրա առաջացման իրական վտանգ: [15]

Այս համատեքստում, Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում ամրագրված էկոցիդի հանցակազմն ունի առավել հետադարձ բնույթ՝ կենտրոնանալով արդեն իսկ առաջացած աղետի վրա, մինչդեռ միջազգային դոկտրինն աստիճանաբար անցում է կատարում աղետի կանխարգելման մոտեցման: Արդյունքում՝ գործող ազգային կարգավորումը սահմանում է քրեական պատասխանատվության կիրառման բարձր ապացուցողական շեմ, ինչը գործնականում կարող է սահմանափակել էկոցիդի վերաբերյալ նորմի արդյունավետ կիրառումը:

Անհրաժեշտ է նշել, որ «էկոցիդ»-ի միջազգային հայեցակարգը ներկայումս գտնվում է իրավական ձևավորման փուլում և այդ տերմինաբանությունն օգտագործվում է հիմնականում գիտական ու քաղաքական դիսկուրսում: Դատարանների կողմից այն որպես ինքնուրույն քրեական հանցագործություն դեռևս չի կիրառվել: [21]

«Երկարատև» վնասը վերաբերում է այնպիսի ազդեցություններին, որոնք պահպանվում են տարիներ, տասնամյակներ կամ նույնիսկ դարեր: Էկոցիդի համար նախատեսված երեք հիմնական չափորոշիչները՝ ծանր, լայն տարածում ունեցող և երկարատև վնասը, կարևոր են, քանի որ դրանք տարբերում են այն այլ շրջակա միջավայրային հանցագործություններից, որոնք կարող են լինել տեղային կամ սահմանափակ ազդեցություն ունեցող և չունեն համընդհանուր հետևանքներ: [22]

Էկոցիդի միջազգային քրեականացման միտումները

Էկոցիդի քրեականացման ուղղությամբ առանձին պետություններ արդեն իսկ նախաձեռնել են օրենսդրական փոփոխություններ կամ ներդրել են համանման հանցակազմեր: Օրինակ՝ Ֆրանսիայի քրեական օրենսդրությունում ներմուծվել են շրջակա միջավայրին լուրջ վնաս հասցնելու համար խստացված պատասխանատվության նորմեր, որոնք թեև չեն կրում «էկոցիդ» անվանումը, սակայն բովանդակային առումով մոտ են այդ հայեցակարգին: Նմանատիպ միտումներ նկատվում են նաև Բելգիայում և Նիդեռլանդներում, որտեղ քննարկվում է էկոցիդի քրեականացման հնարավորությունը կամ ուժեղացվում են բնապահպանական քրեական պատասխանատվության մեխանիզմները: [6], [8], [11], [13]

Լատինական Ամերիկայի մի շարք երկրներում (մասնավորապես՝ Էկվադորում) շրջակա միջավայրի պաշտպանությունն ստացել է սահմանադրական մակարդակի կարգավորում՝ բնությանը վերագրելով ինքնուրույն իրավունքներ: Այս մոտեցումն էապես տարբերվում է եվրոպական մոդելից և նպաստում է շրջակա միջավայրի պաշտպանության առավել լայն իրավական ընկալմանը: [4], [23]

Համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տարբեր իրավական համակարգերում էկոցիդի գաղափարը զարգանում է տարբեր ինտենսիվությամբ, սակայն ընդհանուր միտումը շրջակա միջավայրի պաշտպանության քրեաիրավական մեխանիզմների խստացման և կանխարգելիչ բնույթի ամրապնդման մեջ է:

Վերջին տարիներին մի շարք պետություններ, այդ թվում՝ Վանուատուն և Կոնգոյի Դեմոկրատական Հանրապետությունը, հանդես են եկել քաղաքական նախաձեռնություններով՝ ուղղված էկոցիդը Միջազգային քրեական դատարանի իրավազորության շրջանակում որպես առանձին միջազգային հանցագործություն ճանաչելու հարցի քննարկմանը: [24], [25]

Այս նախաձեռնությունների հիմնավորումը կապված է այն հանգամանքի հետ, որ հատկապես փոքր կղզային պետությունների համար շրջակա միջավայրին հասցված ծանր վնասները կարող են հանգեցնել ոչ միայն էկոլոգիական, այլև ազգային անվտանգության ճգնաժամերի: [26]

Միաժամանակ, Միջազգային քրեական դատարանի դատախազության գրասենյակն իր 2023 թվականի քաղաքականության ուղեցույցում ընդգծել է շրջակա միջավայրին առնչվող հանցագործությունների կարևորությունը միջազգային քրեական իրավունքի շրջանակում: [27] Սա վկայում է այն մասին, որ նմանատիպ հանցագործություններն աստիճանաբար դիտարկվում են ոչ միայն ազգային, այլ նաև միջազգային պատասխանատվության համատեքստում:

Հայաստանի Հանրապետությունում շրջակա միջավայրի դեմ ուղղված իրավախախտումների իրական ծավալը, ըստ միջազգային և փորձագիտական գնահատականների, լիարժեք չի արտացոլվում իրավապահ մարմինների կողմից հարուցված քրեական գործերի վիճակագրության մեջ: Միջազգային զեկույցները վկայում են, որ բնապահպանական համապատասխանության (compliance) ապահովման համակարգում առկա են վերահսկողության և իրավակիրառման էական բացեր, ինչը հանգեցնում է խախտումների զգալի մասի իրավական արձագանքի բացակայությանը և թույլ է տալիս դրանք բնութագրել որպես «թաքնված» (latent) բնույթի իրավախախտումներ: [28]

Հայաստանի Հանրապետությունում շրջակա միջավայրի դեմ ուղղված հանցագործությունների բացահայտման և հետապնդման արդյունավետությունը սահմանափակվում է մի շարք կառուցվածքային խնդիրներով, որոնք առնչվում են ինչպես իրավական կարգավորումներին, այնպես էլ ինստիտուցիոնալ կարողություններին: [29], [30]

Եզրակացություն և գիտական առաջարկներ

Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ էկոցիդի հայեցակարգը միջազգային իրավական դոկտրինում գտնվում է ակտիվ ձևավորման փուլում և աստիճանաբար ձեռք է բերում կանխարգելիչ ուղղվածություն՝ ընդգրկելով ոչ միայն արդեն իսկ առաջացած, այլ նաև շրջակա միջավայրին ծանր, լայն տարածում ունեցող կամ երկարատև վնաս պատճառելու բարձր ռիսկ պարունակող գործողությունները: Միևնույն ժամանակ, Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսդրությամբ ամրագրված էկոցիդի հանցակազմը շարունակում է պահպանել ռեակտիվ բնույթ՝ պայմանավորելով պատասխանատվությունն արդեն իսկ դրսևորված էկոլոգիական աղետի առկայությամբ, ինչը սահմանափակում է դրա արդյունավետ կիրառման հնարավորությունները և չի համապատասխանում ժամանակակից միջազգային միտումներին:

Հետազոտության արդյունքում հիմնավորվում է, որ շրջակա միջավայրի արդյունավետ քրեաիրավական պաշտպանությունը պահանջում է համակարգային վերանայում՝ ուղղված կանխարգելիչ մոտեցման ներդրմանը, գիտականորեն հիմնավորված չափորոշիչների կիրառմանը և ինստիտուցիոնալ կարողությունների ամրապնդմանը:

Հետազոտության արդյունքների հիման վրա առաջարկվում է Հայաստանի Հանրապետության քրեաիրավական քաղաքականության կատարելագործումն իրականացնել հետևյալ հիմնական ուղղություններով.

Նախ, անհրաժեշտ է վերանայել էկոցիդի իրավական սահմանումը՝ Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսգրքում ներառելով ոչ միայն արդեն իսկ դրսևորված էկոլոգիական աղետի փաստը, այլև շրջակա միջավայրին **էական վնաս պատճառելու բարձր հավանականությունը**՝ որպես քրեական պատասխանատվության ինքնուրույն հիմք: Այս փոփոխությունը կնպաստի քրեաիրավական կարգավորման անցմանը հետադարձ ազդեցությունից դեպի կանխարգելիչ մոդել:

Երկրորդ՝ միաժամանակ կարևոր է քրեական օրենսդրության շրջանակում նորմատիվ ամրագրել կանխարգելիչ սկզբունքը՝ օրենսդրորեն սահմանելով «**միջավայրային էական վտանգ**» հասկացությունը և դրա գնահատման հստակ չափորոշիչները: Սա հնարավորություն կտա իրավական միջամտություն իրականացնել դեռևս վնասի առաջացման ռիսկի փուլում:

Երրորդ՝ էկոցիդի և առհասարակ շրջակա միջավայրային հանցակազմերի իրավական գնահատման արդյունավետության բարձրացման նպատակով անհրաժեշտ է ներդնել գիտականորեն հիմնավորված չափորոշիչներ՝ հստակեցնելով «ծանր հետևանք», «լայն տարածում ունեցող» և «երկարատև» վնասի բովանդակությունը՝ հիմնված միջդիսցիպլինար մոտեցումների վրա: Այս համատեքստում կարևոր է նաև շրջակա միջավայրային վնասի գնահատման միասնական մեթոդաբանության մշակումը, որը կապահովի իրավակիրառ պրակտիկայում ապացուցողական բազայի հստակություն և կանխատեսելիություն:

Չորրորդ՝ առանձնահատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտի զարգացմանը՝ սահմանելով կազմակերպությունների ներքին վերահսկողական համակարգերի, ռիսկերի կառավարման և էկոլոգիական համապատասխանության պարտադիր չափանիշներ: Սա հնարավորություն կտա առավել արդյունավետ կանխարգելել շրջակա միջավայրին հասցվող վնասները և բարձրացնել կազմակերպությունների պատասխանատվության մակարդակը:

Հինգերորդ՝ անհրաժեշտ է մշակել և ներդնել շրջակա միջավայրային վնասի գնահատման միասնական գիտական մեթոդաբանություն, որը կներառի վնասի քանակական, որակական և անդառնալի ազդեցությունների համապարփակ գնահատում՝ ապահովելով իրավակիրառ պրակտիկայում ապացուցողական բազայի հստակություն, համաչափություն և կանխատեսելիություն:

Եզրափակելով՝ կարելի է փաստել, որ էկոցիդի հայեցակարգի զարգացումը վկայում է շրջակա միջավայրի պաշտպանության ոլորտում իրավունքի էվոլյուցիայի մասին՝ դեպի առավել կանխարգելում, գիտականորեն հիմնավորված և արդյունավետ պատասխանատվության մեխանիզմներ ապահովող համակարգ, որի ներդրումը Հայաստանի Հանրապետությունում կարող է էապես բարձրացնել շրջակա միջավայրի քրեաիրավական պաշտպանության մակարդակը:

ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ ЭКОЦИДА, МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РАЗВИТИЕ И ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОГО УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

ТУМАНЯН КАРЕН
Член Высшего Судебного Совета

Аннотация. Данный раздел посвящён формированию концепции экоцида, основным тенденциям её международно-правового развития, а также анализу особенностей уголовно-правового регулирования в Республике Армения. Экоцид рассматривается как причинение окружающей среде тяжёлого, широкомасштабного и долговременного вреда, особенность которого заключается в том, что объектом правовой оценки могут стать не только уже наступившие последствия, но и действия, создающие реальный риск возникновения такого ущерба.

Подходы, формирующиеся в международно-правовой доктрине, основаны на трех основных критериях: «тяжелый», «широкомасштабный» и «долгосрочный» ущерб, которые позволяют отличить экоцид от иных экологических правонарушений. В данном контексте особое значение приобретает превентивный подход, согласно которому ответственность может наступать также в случаях, когда существует высокая вероятность причинения существенного вреда окружающей среде.

Анализ показывает, что состав преступления экоцида, закреплённый в Уголовном кодексе Республики Армения, носит преимущественно ретроспективный (реактивный) характер, поскольку уголовная ответственность обусловлена наличием уже наступившей «экологической катастрофы». Это существенно отличается от международных тенденций, в рамках которых постепенно доминирует логика превентивного правового вмешательства.

В работе также рассматриваются тенденции международной криминализации экоцида, в частности инициативы по его включению в юрисдикцию Международного уголовного суда в качестве самостоятельного международного преступления. Вместе с тем отмечается, что данная концепция всё ещё находится на стадии формирования и не получила полноценного нормативного закрепления.

Эффективность выявления и преследования преступлений против окружающей среды в Республике Армения оценивается как ограниченная, что обусловлено как законодательными, так и институциональными проблемами. В этой связи предлагаются направления совершенствования уголовно-правовой политики, включая необходимость научно обоснованного определения составов преступлений, закрепления превентивного принципа, развития ответственности юридических лиц и внедрения единых критериев оценки экологического ущерба.

В целом работа обосновывает факт, согласно которому эффективная уголовно-правовая защита окружающей среды требует перехода от реактивной модели к превентивному и системному подходу, соответствующему международным тенденциям.

Ключевые слова: экоцид, защита окружающей среды, уголовная ответственность, международное уголовное право, превентивный принцип, экологический вред, экосистема, широкомасштабный вред, долговременный вред, экологические преступления, Уголовный кодекс Республики Армения, правовое регулирование, уголовно-правовая политика, международно-правовое развитие.

THE FORMATION OF THE CONCEPT OF ECOCIDE, INTERNATIONAL LEGAL DEVELOPMENTS, AND ISSUES OF NATIONAL CRIMINAL LAW REGULATION

TUMANYAN KAREN
Member of Supreme Judicial Coucil

Abstract. This section is devoted to the formation of the concept of ecocide, the main trends in its international legal development, and the analysis of the peculiarities of criminal law regulation in the Republic of Armenia. Ecocide is defined as severe, widespread, and long-term damage to the environment, with the distinctive feature that legal assessment may concern not only already occurred consequences but also actions that create a real risk of such damage.

The approaches emerging in international legal doctrine are based on three key criteria—“severe,” “widespread,” and “long-term” damage—which make it possible to distinguish ecocide from other environmental offences. In this context, particular importance is attached to the preventive approach, according to which liability may also arise in cases where there is a high probability of causing significant environmental harm.

The analysis demonstrates that the corpus delicti of ecocide as established in the Criminal Code of the Republic of Armenia has a predominantly retrospective (reactive) character, as criminal liability is conditioned upon the occurrence of an “ecological disaster.” This significantly differs from international developments, where the logic of preventive legal intervention is gradually prevailing.

The study also addresses the trends in the international criminalization of ecocide, in particular initiatives aimed at including it within the jurisdiction of the International Criminal Court as an independent international crime. At the same time, it is noted that this concept is still in the process of formation and has not yet received full normative consolidation.

The effectiveness of detecting and prosecuting environmental crimes in the Republic of Armenia is assessed as limited, due to both legislative and institutional challenges. In this regard, the study proposes directions for improving criminal law policy, including the need for scientifically grounded definitions of offences, the incorporation of the preventive principle, the development of corporate criminal liability, and the introduction of unified criteria for assessing environmental damage.

Overall, the study substantiates that effective criminal law protection of the environment requires a transition from a reactive model to a preventive and systemic approach, in line with international developments.

Key words: ecocide, environmental protection, criminal liability, international criminal law, preventive principle, environmental damage, ecosystem, widespread damage, long-term damage, environmental crimes, Criminal Code of the Republic of Armenia, legal regulation, criminal policy, international legal developments.

Գրականություն

1. **Sands, P., Peel, J., Fabra, A., Mackenzie, R.,** *Միջազգային բնապահպանական իրավունքի սկզբունքներ* (Principles of International Environmental Law), Cambridge University Press, 2018:
2. **Knox, J. H.**, «Մարդու իրավունքները և շրջակա միջավայրը» (Human Rights and the Environment), 2017:
3. **Bosselmann, K.**, *Կայուն զարգացման սկզբունքը. իրավունքի և կառավարման վերափոխում* (The Principle of Sustainability), 2016:
4. **Stone, C. D.,** «Պետք է արդյոք ծառերը ունենան իրավասություն» (Should Trees Have Standing?), 1972:
5. **Short, D.,** *Ցեղասպանության վերասահմանում. վերաբնակեցնող գաղութապիրություն, սոցիալական մահ և էկոցիդ* (Redefining Genocide: Settler Colonialism, Social Death and Ecocide), Zed Books, 2016:
6. **Voigt, C.,** «Էկոցիդի իրավական սահմանումը» (The Legal Definition of Ecocide), 2022:
7. **Էկվադորի** Սահմանադրություն (Constitution of Ecuador), 2008:
8. **Kauffman, C. M., Martin, P. L.,** *Բնության իրավունքների քաղաքականությունը* (The Politics of Rights of Nature), 2021:
9. **O'Donnell, E.,** *Գետերի իրավական իրավունքները* (Legal Rights for Rivers), 2018:
10. **Neyret, L.** (խմբ.), *Էկոհանցագործություններից դեպի էկոցիդ* (Des Écocrimes à l'Écocide), 2015:
11. **Crook, M., Short, D., South, N.,** «Էկոցիդ և ցեղասպանություն» (Ecocide, Genocide…), 2018:
12. **Անկախ** փորձագետների խումբ, Էկոցիդի իրավական սահմանման առաջարկ (Proposed Legal Definition of Ecocide), 2021:

13. **Եվրոպական** խորհրդարան, Շրջակա միջավայրի հանցագործությունների վերաբերյալ դիրեկտիվի առաջարկ (Environmental Crime Directive Proposal), 2021:
14. **ՄԱԿ-ի** շրջակա միջավայրի ծրագիր (United Nations Environment Programme – UNEP), «Խաղաղություն բնության հետ. գիտական ուղեցույց կլիմայի, կենսաբազմազանության և աղտոտման ճգնաժամերի հաղթահարման համար» (Making Peace with Nature: A Scientific Blueprint to Tackle the Climate, Biodiversity and Pollution Emergencies), 2021:
15. **Միջազգային** իրավունքի հանձնաժողով (International Law Commission), Մարդկության խաղաղության և անվտանգության դեմ հանցագործությունների օրենսգրքի նախագիծ (Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind), 1996:
16. **Կարմիր** խաչի միջազգային կոմիտե (International Committee of the Red Cross – ICRC), «Զինված հակամարտությունների ընթացքում բնական միջավայրի պաշտպանության ուղեցույցներ» (Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict), 2020:
17. **Chernobyl** Accident 1986 // World Nuclear Association. – 2026. – URL: https://world-nuclear.org/information-library/safety-and-security/safety-of-plants/chernobyl-accident
18. **Deepwater** Horizon oil spill // Encyclopaedia Britannica. – 2026. – URL: https://www.britannica.com/event/Deepwater-Horizon-oil-spill
19. **Minamata** disease // ScienceDirect Topics. – URL: https://www.sciencedirect.com/topics/pharmacology-toxicology-and-pharmaceutical-science/minamata-disease
20. **Հայաստանի** Հանրապետության քրեական օրենսգիրք, 2021:
21. **Եվրոպական** խորհրդարան (European Parliament), Շրջակա միջավայրի պաշտպանության և բնապահպանական հանցագործությունների վերաբերյալ բանաձևեր, 2021:
22. **Փոլլի Հիգինս (Polly Higgins)**, «Էկոցիդի վերացում. օրենքներ և կառավարում մոլորակի ոչնչացումը կանխելու համար» (Eradicating Ecocide), 2010:
23. **Loi n°** 2021-1104 du 22 août 2021 portant lutte contre le dérèglement climatique et renforcement de la résilience face à ses effets (Ֆրանսիայի «Կլիմայի և դիմակայունության մասին» օրենք), 2021:
24. **Voigt, Crook** Հանրապետություն (Republic of Vanuatu), էկոցիդի միջազգային քրեականացման վերաբերյալ պաշտոնական հայտարարություններ և նախաձեռնություններ, 2019–2023:
25. **Կոնգոյի** Դեմոկրատական Հանրապետություն (Democratic Republic of the Congo), էկոցիդի վերաբերյալ քաղաքական դիրքորոշումներ և միջազգային քննարկումներ, 2021:
26. **ՄԱԿ** (United Nations), Փոքր կղզային զարգացող պետությունների (SIDS) վերաբերյալ զեկույցներ՝ կլիմայական և բնապահպանական ռիսկերի մասին, 2020–2022:
27. **Միջազգային** քրեական դատարանի դատախազություն (Office of the Prosecutor, International Criminal Court), Գործերի ընտրության և առաջնահերթության քաղաքականության փաստաթուղթ (Policy Paper on Case Selection and Prioritisation), 2016:

28. **Տնտեսական** համագործակցության և զարգացման կազմակերպություն Եվրոպական միության «Շրջակա միջավայրի համար» ծրագիր «Հայաստանում բնապահպանական համապատասխանության ապահովման համակարգը. ներկա իրավիճակ և առաջարկություններ» (Environmental Compliance Assurance System in Armenia: Current Situation and Recommendations), 2022:
29. **Հայաստանի** Հանրապետության դատախազություն / քննչական կոմիտե, տարեկան հաշվետվություններ՝ բնապահպանական հանցագործությունների վերաբերյալ, 2020–2024:
30. **ՄԱԿ-ի** շրջակա միջավայրի ծրագիր (United Nations Environment Programme – UNEP), «Շրջակա միջավայրի իրավունքի գերակայություն» (Environmental Rule of Law), 2019:

Հոդվածը գրախոսվել է 20.03.2026
Ներկայացվել է տպագրության 23.03.2026